

Στα ίχνη αναζήτησης ΜΙΑΣ ΚΟΙΝΗΣ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΟΡΘΟΔΟΞΙΑΣ

● **Του Νίκου Γρ. Ζαχαρόπουλου**

Ομότιμου Καθηγητή του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

Τα δυο πολιτιστικά μεγέθη, Ελληνισμός και Ορθοδοξία, σε μια γενική καθοριστική τους έννοια, έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην πορεία της ανθρωπότητας κατά το παρελθόν και μέσα από την πολυκύμαντή τους ζωή και δράση. Η γνώση της συγκρότησής τους, τα κύρια χαρακτηριστικά τους, το μέλλον τους καθώς και η ανά τους αιώνες προσφορά τους απασχόλησε στο παρελθόν και απασχολεί και σήμερα απλούς ανθρώπους και διανοούμενους, πολύ περισσότερο μάλιστα σε εποχή

κρίσης και έντονου προβληματισμού για την πορεία της ανθρωπότητας στο παρόν και το μέλλον.

Η σχέση βέβαια των δυο αυτών πολιτιστικών μεγεθών είναι αναμφισβήτητη. Αυτά γεννήθηκαν, διαμορφώθηκαν και έδρασαν στον ίδιο γεωγραφικό και πνευματικό χώρο, σ' εκείνον της Ανατολής, για να μεταλαμπαδεύσουν στη συνέχεια την ικμάδα και παραγωγική τους δύναμη στον υπόλοιπο κόσμο.

Με τις γραμμές που ακολουθούν δεν είναι φυσικά δυνατό να πραγματοποιηθεί η ανάλυση του

όλου αυτού ζητήματος, μπορεί όμως να επιχειρηθεί μια γενική προσέγγισή του και να επισημανθούν χρήσιμα σημεία του που να μας οδηγήσουν σε σοβαρές σκέψεις για το είναι μας και τη μελλοντική πορεία του Ελληνισμού και της Ορθόδοξης Εκκλησίας μας και οπωσδήποτε σ' ένα είδος στρατηγικής που αναμένεται να έχει την εφαρμογή της.

Οι όροι που χαρακτηρίζουν τα δυο πολιτιστικά μεγέθη, για τα οποία κάνουμε λόγο, περιγράφουν ευσύνοπτα και επακριβώς το νόημά τους. Η ορθή διατύπωση της πίστης, η Ορθοδοξία, στο πλαίσιο του Χριστιανισμού, επιτεύχθηκε στην Ανατολή με τους αγώνες των μελών του, που ξεκίνησαν από τα πρώτα κιόλας βήματα της διάδοσης και εδραίωσής του, για τη βίωση της αλήθειας αλλά και για την καταπολέμηση, μέσω των συνόδων, των θεσμών, και της πλούσιας εκκλησιαστικής γραμματείας, των αιρέσεων, για εδραίωση ενός νέου ήθους, για τη δημιουργία ενός νέου κόσμου.

Ο Ελληνισμός ως έννοια δεν σηματοδοτεί απλώς και μεμονωμένα κάποιο χώρο στον οποίο το φαινόμενο που δηλώνει εγκαταστάθηκε και έδρασε, ούτε, φυσικά, μια ομάδα ανθρώπων με φυλετικά ιδιάζοντα χαρακτηριστικά, ούτε ακόμη ειδικό και μόνο γλωσσικό όργανο επικοινωνίας, αλλά όλα αυτά μαζί και συγχρόνως έναν ψυχισμό, μια υψηλής υφής ιδέα για τον άνθρωπο, την ελευθερία και τη δημοκρατία, για τον κόσμο και την κοινωνία, για τη γνώση και την παιδεία, για το εδώ και το επέκεινα.

Η συνάντηση αυτών των δυο πολιτιστικών μεγεθών πραγματοποιήθηκε μέσα στον χρόνο όχι πάντοτε με τις ίδιες προϋποθέσεις, κάτω από τις ίδιες συνθήκες, τις όμοιες επιδιώξεις και τα προβλεπόμενα από τις δυο πλευρές αποτελέσματα.

Η εμφάνιση του Χριστιανισμού έλαβε χώρα στο σημαντικό και όχι στο ελληνικό περιβάλλον, και η αρχική του διατύπωση έγινε με τα βασικά δεδομένα της βιβλικής, εβραϊκής γλώσσας. Φράσεις όπως «ερρέθη τοις αρχαίοις» (Ματθ. 5.21) ή «το ρηθέν δια των προφητών» (Ματθ. 2.23), που με διάφορες φόρμες παρουσιάζονται στην Καινή Διαθήκη και με αρκετή συχνότητα, αποτελούν σαφή μαρτυρία για το πεδίο στο οποίο αρχικά εκδιπλώνεται η χριστιανική διδασκαλία και θεμελιώνεται η χριστιανική πίστη. Η χριστιανική πίστη έχει την αναφορά της στον Θεό «του Αβραάμ και Ισαάκ και Ιακώβ», στους πατέρες του Ισραήλ (Πράξ. 3.13). Έτσι έχουμε πίστη στον ένα και ίδιο Θεό από Χριστιανούς και Εβραίους, γι' αυτό και η χριστιανική

πίστη εκλήφθηκε από τους Εβραίους ως αίρεση του Ιουδαϊσμού. Η ιστορία του κόσμου αντιμετωπίζεται όμοια από τις δυο αυτές κατευθύνσεις με σαφή προσανατολισμό στα έσχατα, ενώ η αλήθεια σε αμφοτερές τις κατευθύνσεις πραγματοποιείται μέσω της αποκάλυψης του λόγου-της θέλησης του Θεού από τους προφήτες-απεσταλμένους του. Ο λόγος αυτός και στη μια και στην άλλη περίπτωση εναπόκειται σε κάποιο βιβλίο, Παλαιά Διαθήκη-Καινή Διαθήκη, που η μεταξύ τους συνάφεια είναι εμφανής. Τέλος η βασική κατεύθυνση τους στη διαμόρφωση μιας ηθικής, ενός ανθρωπιστικού ήθους, στηρίζεται στην ίδια βάση, τον Δεκάλογο.

Σε σύντομο χρονικό διάστημα όμως τα πράγματα παίρνουν μιαν άλλη τροπή. Η διάδοση της χριστιανικής πίστης έξω από τα στενά όρια της Παλαιστίνης, σε εκτός του Ιουδαϊσμού πεδία, όπου σαφώς επικρατεί η ελληνική κουλτούρα, όπως η Αντιόχεια, και η «αιχμαλωσία» από αυτήν του σπουδασμένου στην Ταρσό Παύλου, φέρνει αναμφίβολα τη χριστιανική πίστη σε επαφή με τον Ελληνισμό. Ο Ελληνισμός της Μ. Ασίας, με τις επτά Εκκλησίες της Αποκάλυψης, αλλά και ο βασικός Ελλαδικός χώρος, ύστερα από τις περιοδείες του Παύλου και των συνεργατών του, με τις Επιστολές που στέλνονται στη Θεσσαλονίκη, στην Κόρινθο και στους Φιλίππους ή σε πρόσωπα που δρουν στην Ελλάδα, όπως τον Τίτο και τον Τιμόθεο, και εκείνες που γράφονται από την Ελλάδα, αποκτά μια ιδιάζουσα σχέση με τον Χριστιανισμό και προσφέρει στην ανθρωπότητα ένα καινούριο σχήμα αναζήτησης της αλήθειας και ζωής. Στο γεγονός αυτό αναμφισβήτητο ρόλο έπαιξε η ελληνική γλώσσα που καταστάθηκε το κυρίως όργανο της διατύπωσης, ανάλυσης και εδραίωσης των δεδομένων της νέας πίστης.

Η σχέση αυτή όμως, πρέπει να τονιστεί ότι πέρασε διάφορες φάσεις. Αρχικά εμφανίστηκε μια καχυποψία ανάμεσα στους δυο αυτούς πνευματικούς χώρους. Οι Έλληνες από τη μια πλευρά χαρακτηρίστηκαν «εθνικοί» (βλ. κυρίως Πράξ. σε πλείστα χωρία καθώς και Απολογητές), δηλαδή ειδωλολάτρες, που αντίκρυς έτσι βρίσκονταν προς τον Χριστιανισμό. Η πίστη στην ανάσταση, βασική αποδοχή της χριστιανικής πίστης, χαρακτηρίστηκε από τους εθνικούς ως «μωρία» (ΑεΚορ.1.23). Το σκάνδαλο της σταύρωσης, σε συνδυασμό με την ανάσταση, φυσικά, ήταν δύσκολο να κατανοηθεί από τους Έλληνες και όχι μόνο, μια που και οι Ιουδαίοι και οι Μουσουλμάνοι, στη συνέχεια, και οι οπαδοί άλλων θρησκειών καθώς και ορισμένοι Χριστιανοί παρουσίαζαν αυτή τη δυσκολία. Σ'

αυτό συντελούσε το γεγονός ότι ο Σταυρός εκλαμβάνονταν ως σύμβολο θεϊκής κατάρτας για τους Ιουδαίους, ατιμωτικού καταντήματος για τους Ρωμαίους και ως βαρβαρικής μωρίας για τους Έλληνες. Με τους Χριστιανούς να το θεωρούν ως σύμβολο νίκης κατά του θανάτου και θριάμβου ζωής, ασφαλώς οδηγούσε στη σκέψη της ανατροπής όλων των αξιών

Δεν ήταν όμως μόνο αυτό το σημείο που έφερνε τους δυο κόσμους, τον Ελληνικό και Χριστιανικό, να στέκονται κριτικά ο ένας απέναντι στον άλλο ή ακόμη και να φθάνουν στις μεταξύ τους σχέσεις σε ακραίες ενέργειες πολεμικής. Απλώς για να επισημάνουμε το γεγονός αυτό αρκεί να αναφέρουμε ένα χαρακτηριστικό σχετικά με τη στάση αυτή στοιχείο. Ο τρόπος με τον οποίο ο ελληνικός κόσμος, κυρίως με τον Πλάτωνα, έβλεπε ως μοναδική τη σύνδεση του θείου με το υπεραίσθητο, ενώ την επαφή του με τον κόσμο ως πτώση, σαφώς βρισκόταν σε αντίθεση με την άποψη των Χριστιανών που τον Θεό (τον Χριστό ή το Άγιο Πνεύμα) της Βίβλου τον έβλεπαν κατεχοχίν Θεό της ιστορίας, ο οποίος μάλιστα την κατευθύνει, αναμένοντας πάντοτε την ελεύθερη των ανθρώπων πορεία σ' αυτήν προς τη σωτηρία τους.

Έχοντας δειγματοληπτικά επισημάνει τις επιφυλάξεις του ενός έναντι του άλλου των δυο κόσμων, του Ελληνισμού και Χριστιανισμού, ας έρθουμε να δούμε τα θετικά αποτελέσματα της συνάντησής τους.

Η παρουσία των «ελληνιστών» στους χριστιανικούς κύκλους αναμφίβολα διαμόρφωσε μια νέα κατάσταση πέρα από εκείνη που είχε για λίγο παγιώσει ο Ιουδαϊσμός στις χριστιανικές κοινότητες, και κυρίως της αρχικής εκείνης της Ιερουσαλήμ. Βασικός φαίνεται ότι υπήρξε ο ρόλος αρχικά του Κύπριου Βαρνάβα στην Αντιόχεια. Αν και δεν έχουμε πολλές ιστορικές μαρτυρίες για τη δράση του, εντούτοις γνωρίζουμε ότι σ' αυτόν κυρίως αποδίδεται η αποδέσμευση των Χριστιανών από τον Μωσαϊκό Νόμο, όπως επίσης ότι αυτός υπήρξε ο ιδρυτής, μαζί με τον Παύλο, της πρεσβυγενούς Εκκλησίας της Κύπρου. Ο Χριστιανισμός πλέον παύει να εκλαμβάνεται ως αίρεση Ιουδαϊκή και έχει ανεπιστρεπτή περάσει σε μια νέα φάση χάρη στην επαφή του με τον Ελληνισμό.

Τώρα παρατηρούνται και οι πρώτες γλωσσικές μεταφορές βασικών εννοιών από την Αραμαϊκή στην πλούσια σε νοήματα ελληνική γλώσσα. Για παράδειγμα η λέξη «rabbi» αποδίδεται με την ελληνική λέξη «δάσκαλος», η «messiah» με τη λέξη «Χριστός» κ.ο.κ. Το σπουδαιότερο όμως είναι ότι όλα τα κείμενα της Καινής Διαθήκης γράφονται στην ελληνική γλώσσα. Το κατά Ματθαίον Ευαγγέλιο, που γράφηκε αρχικά στα Αραμαϊκά, μεταφράζεται στα Ελληνικά, και αυτό το κείμενο διασώζεται, ενώ το Αραμαϊκό έχει απολεσθεί.

Καίριο ρόλο στη νέα διαμόρφωση των πραγμάτων στον χριστιανικό κόσμο έπαιξε η μαζική εισδοχή «εθνικών» στη χριστιανική κοινότητα, ύστερα από την οριστική και αμετάκλητη θέση μπρος στο δίλημμα αποκλειστικότητα ή οικουμε-

νικότητα. Η οικουμενικότητα χαρακτήρισε περαιτέρω κάθε γνήσια κίνηση στην πορεία της ιστορίας του Χριστιανισμού και καθόρισε τη στάση της Ορθοδοξίας. Θεμελιωτής του δεδομένου πια αυτού είναι ο Παύλος, ο οποίος διακηρύσσει το «ουκ ένι Ιουδαίος ουδέ Έλλην, ουκ ένι δούλος ουδέ ελεύθερος, ουκ ένι άρσεν και θήλυ» πάντες γαρ υμείς είς έστε εν Χριστώ Ιησού» και το ο σταυρός του Χριστού είναι «Ιουδαίους τε και Έλλησι» όχι μόνο «Θεού δύναμις», αλλά και «Θεού σοφία». Με τον Παύλο η γέφυρα της σχέσης με τον Ιουδαϊσμό δεν γκρεμίζεται, ενώ συγχρόνως ανεγείρεται και μια νέα, με λαμπρό μέλλον, με τον Ελληνισμό και κατ' επέκταση με την οικουμένη.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον περαιτέρω παρουσιάζει η εμφάνιση στο προσκήνιο της πορείας του Χριστιανισμού των ελλήνων Απολογητών, οι οποίοι ήταν φιλόσοφοι και απηύθυναν τα έργα τους κυρίως στους αυτοκράτορες, που επίσης ορισμένοι από αυτούς χαρακτηρίζονταν για τις φιλοσοφικές ενασχολήσεις τους. Μέσω αυτών επιτυγχάνεται η σύνδεση μεταξύ του Χριστιανισμού και της ελληνικής διάνοησης. Οι Απολογητές στην παρουσίαση της χριστιανικής πίστης καταφεύγουν στους φιλοσοφικούς όρους και εκείνες τις διατυπώσεις που η χρήση τους ήταν συνηθισμένη στους φιλοσοφικούς κύκλους. Η προσπάθειά τους στρέφεται στην εξεύρεση σημείων επαφής του Χριστιανισμού με την ανθρώπινη σοφία και αποφυγή σύγκρουσης μ' αυτήν. Είναι φανερό ότι όχι απλά έγινε από μέρους του Χριστιανισμού πρόσληψη εννοιών και όρων της ελληνικής φιλοσοφίας, αλλά μέσω αυτής ακόμη επηρεάστηκε και ο τρόπος καταλληλότερης σύλληψης και διατύπωσης των θεολογικών νοημάτων. Η καταγωγή των πρώτων Απολογητών ήταν Αθηναϊκή, ενώ όσοι δεν κατάγονταν από την Αθήνα είχαν λάβει τη μόρφωσή τους στην πόλη αυτή.

Η στροφή αυτή του Χριστιανισμού είχε τη συνέχειά της με τους μεγάλους Πατέρες της Εκκλησίας. Ορισμένοι από αυτούς είχαν πραγματοποιήσει σπουδές στην Αθήνα ή, τέλος πάντων, είχαν έρθει σε άμεση επαφή με την ελληνική σοφία, οπότε και η χρήση της, προκειμένου να διατυπωθεί η πίστη και να επιχειρηθεί η καλύτερη κατανόηση των θεμελιωδών αρχών της, όπως ενανθρώπιση του Θεού, Τρισυπόστατό του, φύσεις του Ιησού και τόσα άλλα, έλαβε χώρα χωρίς φειδώ, αλλά με ιδιαίζουσα πάντοτε σύνεση. Ο προβληματισμός όχι μόνο των ταγών της Εκκλησίας αλλά και των πιστών ήταν ιδιαίτερα μεγάλος χάρη στην επαφή αυτή με τον Ελληνισμό, ο οποίος ως εκ της φύσεώς του και του περιεχομένου του παρακινούσε συνεχώς σε νέες ζητήσεις, ανοίγοντας ένα διάλογο που τελικά απέβαινε εποικοδομητικός. Είναι πασιφανές ότι οι Πατέρες της Εκκλησίας οικοδόμησαν το όλο έργο τους στηριγμένοι στη διπλή παιδεία τους, τη χριστιανική και την ελληνική, που τους έδωσε τη δυνατότητα να παράξουν συγγραφικό έργο αριστουργηματικό, αξιοποιώντας τη δαψιλή βιβλική τους γνώση αλλά και τις φιλοσοφικές, ηθικές και πνευματικές αξιόλογες επιτεύξεις του ελληνικού δυναμικού της ανθρωπότητας.

Η νέα αυτή κατεύθυνση, με τη συνάντηση των δυο κόσμων, πρόσφερε αριστουργήματα σκέψης και έδωσε την παρακίνηση για υψηλής υφής

ζωή σ' όλους τους τομείς της δραστηριότητας των χριστιανών, για σύλληψη υψηλών θεολογικών νοημάτων, με ανάλογες συγγραφές, για αναζήτηση της αλήθειας, της ανάπτυξης της παιδείας, της συγκρότησης της κοινωνικής ζωής, της διαμόρφωσης της νομοθεσίας, της βίωσης του ασκητισμού, της παραγωγής αριστουργημάτων στην τέχνη, αρχιτεκτονική, εικονογραφία υμνολογία, επηρεάζοντας βελτιωτικά και αυτή την καθημερινότητα της ζωής.

Η κατάσταση αυτή, σε γενικές γραμμές, παρατηρείται υφιστάμενη μέχρι τη στιγμή που η χριστιανοσύνη φαίνεται οριστικά να οδηγείται σε ρήξη, με το πέρας της σύγκλησης οικουμενικών συνόδων και τελικά με το σχίσμα. Στα μεγάλα και βασικά προβλήματα, μέχρι την εποχή εκείνη, είχαν δοθεί οι απαραίτητες απαντήσεις, ύστερα από μακρές περιόδους διαλόγου, οπότε και κατά κάποιο τρόπο είχαν παγιωθεί οι απόψεις της Ορθοδοξίας και είχε συγκροτηθεί αυτό που αποκαλούμε Παράδοση. Υπό αυτές τις συνθήκες ο Ελληνισμός, που αποτέλεσε την πρόκληση προβληματισμού στον Χριστιανισμό, δεν βρίσκει πεδίο δράσης, μια που κι ο ίδιος περνάει περίοδο μαρασμού.

Στους νέους λαούς, που έχουν ακολουθήσει την Ορθοδοξία στην ιστορική τους πορεία, η γλώσσα τους παίρνει τη θέση που της άρμοζε στο φαινόμενο του εκχριστιανισμού τους και της πνευματικής ζωής τους, περιορίστηκε όμως κυρίως σ' έναν μεταπρατικό ρόλο, δηλαδή γίνεται όργανο της μεταφοράς της πλούσιας Ορθόδοξης Παράδοσης στο γλωσσικό τους ιδίωμα, ενώ συγχρόνως καταβάλλεται από αυτούς σοβαρή προσπάθεια για την απαρέγκλιτη τήρησή της. Η συμβολή και εδώ της ελληνικής γλώσσας είναι ιδιαίτερα μεγάλη, γιατί, με βάση αυτή, ανάλογα μεταφέρονται τα υψηλά νοήματά της στις αντίστοιχες γλώσσες των λαών που εκχριστιανίζονται κυρίως από την Ορθόδοξη Ανατολή και έτσι αναμφίβολα επιτεύχθηκε η μετοχή τους σε ό,τι διαμορφώθηκε με τη συνάντηση της χριστιανικής πίστης και του Ελληνισμού.

Η μετά την πτώση του Βυζαντίου περίοδος, όπως ήταν φυσικό, διέκοψε, κατά κανόνα, τη γόνιμη και δημιουργική επαφή του Ελληνισμού με την Ορθοδοξία, μια που το πνευματικό υφιστάμενο τότε δυναμικό μετοίκησε στη Δύση, όπου συνέβαλε στη συνάντηση, υπό άλλες βέβαια μορφές και κατευθύνσεις, με το εμφανιζόμενο και αναπτυσσόμενο πνευματικό δυναμικό της Δύσης. Στην Ανατολή τότε, κατά τη μακρά περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας, έντονα καλλιεργήθηκε

η βυζαντινή παραδοσιαρχία, χωρίς σοβαρές δυνατότητες για εμφάνιση νέων φαινομένων από τη σύμπτωση ή αντίθεση με ό,τι το ελληνικό. Η οργάνωση πάντως και λειτουργία των Κοινοτήτων, πρέπει να τονιστεί, με πρωταγωνιστικό ρόλο των συντεχνιών και τις ατομικές πρωτοβουλίες μαικήνων για παραγωγή έργων πολιτισμού, βασισμένων στη χριστιανική πίστη και το αθάνατο ελληνικό πνεύμα, αποτελούν βασικό χαρακτηριστικό της εποχής μαζί με την άσκηση της φιλανθρωπίας και τον επιτυχή αγώνα που διεξάγεται από τα στελέχη της Εκκλησίας κυρίως για διατήρηση της ελληνικής γλώσσας.

Σαλαμίνα της Κύπρου. Εδώ έχουμε την πρώτη και επίσημη «έξοδο» του Χριστιανισμού από τον Ιουδαϊσμό και τη «συνάντησή» του με τα Έθνη-Ελληνισμό.

Με την παραπάνω συνοπτική αναδρομή στο φαινόμενο της συνάντησης των δυο πολιτιστικών μεγεθών, Χριστιανισμού και Ελληνισμού, δώσαμε σε γενικότατες γραμμές κάποια αποτελέσματα από την αντίθεση και τη σύνθεσή τους που αναμφίβολα επηρέασαν την ανθρωπότητα. ως πρόταση ζωής και παραγωγή πολιτισμού. Μιλούμε για πρόταση ζωής και πολιτισμού, που το δεύτερο είναι απόρροια του πρώτου και που αμφότερα, στη τελευταία

ανάλυση, αποτελούν καίριο στόχο που εξυπηρετείται στο πλαίσιο της πίστης στην Ορθοδοξία και στον Ελληνισμό. Το ζητούμενο είναι η σύλληψη του τρόπου, η στρατηγική, με την οποία θα ήταν εφικτή η αξιοποίηση της δυνατότητας αναβίωσης στα σημερινά όμως δεδομένα και τις ζητήσεις της ανθρωπότητας, με τους νέους προβληματισμούς της και γενικά τις νέες συνθήκες ζωής, αυτού το οποίο έφερε στη δόξα της την Ορθοδοξία και καταξίωσε πανανθρώπινα τον Ελληνισμό. Επιγραμματικά θα έλεγα ότι η στρατηγική αυτή έπρεπε να λάβει σοβαρά υπόψη την ανάγκη ανάπτυξης διαλόγου με όλους και με όλα, μέσα στον χώρο των πνευματικών ρευμάτων και θρησκειών, με επίκεντρο τις ανάγκες, πνευματικές και υλικές, του ταλαιπωρούμενου ανθρώπου, λόγω της φτώχειας, της καταστροφής του περιβάλλοντος, της έλλειψης πραγματικής ελευθερίας και δημοκρατίας, της διατάραξης της κοινωνίας μεταξύ των ανθρώπων, της περιφρόνησης του προσώπου, της αποπνευματικοποίησης των πάντων καθώς και της προσήλωσης στη λατρεία του οικονομικού Βάαλ. Φυσικά μόνο μια τέτοια στροφή είναι δυνατό να οδηγήσει σ' ένα νέο δρόμο ιστορικής πορείας καταξιωμένης οικουμενικότητας της Ορθοδοξίας και του Ελληνισμού. ■